

דור לדור

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות
החינוך היהודי בישראל ובתפוצות

מט

דור לדור

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות
החינוך היהודי בישראל ובתפוצות

מט

יוצא לאור על ידי בתי הספר לחינוך של:

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב | אוניברסיטת בר-אילן | אוניברסיטת חיפה |
אוניברסיטת תל אביב | האוניברסיטה העברית | האוניברסיטה הפתוחה |
הארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילין

אוניברסיטת תל אביב תשע"ה

העורכים: יובל דרור, טלי תדמור-שמעוני

המערכת: רחל אלבוים-דרור, חנן אלכסנדר, אבנר בן-עמוס, שרה גוריר-רונבליט, תמר הורוביץ, יעקב עירם.

מרכזת המערכת: רחל שלטון

מביאה לבית הדפוס: איילת גיל-רונן

עריכת תוכן ולשון: ישראל רונן

עימוד והפקה: מיכל סמו-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

תמונות השער הקדמי (משמאל למעלה בכיוון השעון): מורה שופך ידע לראשו של תלמיד, ציור מהמאה ה-17, מתוך: <http://www.hotel-r.net/im/hotel/de/n%C3%BCrnberger-trichter.jpg>; "אישה וציפור", ציור על יד תלמיד בן 13. מתוך: W. Pfleiderer, Die Geburt des Bildes Ursprung, Entwicklung und kuenstlerische Bedeutung der Kinderzeichnung, Julius Hoffmann, Stuttgart 1930; המלאכה שבבית חינוך עיוורים. מתוך אוסף צבי אורון (אורושקעס), חטיבות ואוספי תצלומים, הארכיון הצינוני המרכזי.

תמונות השער האחורי (משמאל למעלה בכיוון השעון): חבר המורים בגימנסיה העברית בירושלים, תרע"ג. ארכיון התצלומים, יד בן צבי, באדיבות ד"ר לביא שי; שיעור בבית חינוך עיוורים. מתוך אוסף צבי אורון (אורושקעס), חטיבות ואוספי תצלומים, הארכיון הצינוני המרכזי; מבנה "שערי תורה" ביפו. משמאל למעלה שכנה הישיבה שהקים הרב קוק. מתוך "ארגון אור האורות", רמת גן.

עשינו ככל יכולתנו לאיתור בעלי הזכויות על כל החומר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם תובא לידיעתנו נפעל לתקנה.

כתבת-העת "דור לדור – קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות" נועד לתת ביטוי למחקר העוסק בסוגיות בתולדות החינוך היהודי מנקודת ראות של דיסציפלינות מדעיות שונות: היסטורית, פילוסופית, סוציולוגית ואחרות.

כתובת המערכת:

"דור לדור – קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי"

בית הספר לחינוך ע"ש חיים וג'ואן קונסטנטינר,

אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב 6997801.

shilton@tauex.tau.ac.il

כתובת ארכיון החינוך היהודי:

<http://education.tau.ac.il/jewish-archive>

©

כל הזכויות שמורות

נדפס בישראל תשע"ה 2015

דפוס אלינר בע"מ, תל אביב

קובץ זה של "דור לדור" יוצא לאור בעזרתו הנדיבה של מר יעקב קוטליצקי להנצחת זכר הוריו שרה (לבית גולשייד) וצבי (הרשל) קוטליצקי (ניצול פוגרום קילצה בשנת 1946), יוצאי העיר קילצה והעיירה לופוצ'נו בפולין וכן להנצחת זכרם של בני המשפחה שנספו בשואה

בתמיכתם הנדיבה של מרכז קלמן לחינוך יהודי, והקתדרה לחינוך יהודי ע"ש ג'ואן וחיים קונסטנטינר, בית הספר לחינוך ע"ש קונסטנטינר, אוניברסיטת תל אביב

ובסיוע מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תוכן העניינים

9	מסרים חינוכיים בזיכרונותיו של אמנון הורביץ, בכור בני הביל"ויים מגדרה	נילי אריה-ספיר
28	"ספר החוקים לחניכי בית המדרש בוואלפענביטטל" (מארכיון צונץ): על מהפכה פדגוגית בהתהוותה	חנן גפני
45	רחל ינאית: מורה בגימנסיה העברית הירושלמית בשלהי התקופה העות'מאנית	נאוה דקל ורות קרק
67	תרומת תולדות החינוך הבלתי-פורמלי של הנוער בישראל למדעיניות התחום בארץ ובעולם: דגם בלתי-פורמלי מבוסס מחקר היסטורי, כולל וגמיש ביישום	יובל דרוך
100	משנת החמ"ד לשיטתם של ד"ר מתתיהו דגן וקודמיו בניהול החמ"ד	יעקב הרני
114	גישתו הייחודית של הרב קוק למוסדות החינוך ביפו, תרס"ד-תרע"ד (1914-1904): תוספתא של לימודים כלליים	יהודית כהן, יוסי גולדשטיין
135	המורים בהתיישבות היהודית של יק"א בארגנטינה עד מלחמת העולם הראשונה	יהודה לוין
173	בית ספר עברי ראשון וגן עברי ראשון, אך איה הגימנסיה? ראשון לציון: החינוך התיכוני בתקופת היישוב	חגית קליבנסקי
208	אור בחשכה: בית חינוך לעיוורים בירושלים, המוסד הראשון לחינוך מיוחד ביישוב היהודי בארץ ישראל	רננה קריסטל
237	קווים לדמותה של "הצברית הארץ ישראלית": ילדות הארץ בנות היישוב הוותיק מול ילדות הארץ בנות היישוב החדש – היבטים חינוכיים, חברתיים, תרבותיים	צפורה שחורי-רובין
287	שורשים וכנפיים: סיפורו של בית הספר נופי ארבל: מבית ספר קיבוצי לבית ספר אזורי, ניסויי ועמית של מכללה להכשרת מורים (1942-2010)	נירית רייכל
326	לתולדות הכשרת מורי ציור ואמנות בארץ	מירי שטיינהרדט

385	שוליים שבשוליים: לתולדות החינוך היהודי בעזה בשלהי השלטון העות'מאני, 1886-1915	צבי שילוני
תיעוד ותעודה		
439	החינוך הטכנולוגי בחינוך הממלכתי הדתי בהתפתחותו ובשקיעתו	מנחם שטרן
460	תפקידו הדואלי של הארכיון בעידן המודרני: ארכיון מכללת לוינסקי לחינוך כמקרה בוחן	אביבה אבידן
סקירות ספרים		
473	תהליכי השינוי ביעדי תנועות הנוער על ספרו של נעם אבן, המסע אל ההגשמה החדשה בתנועות הנוער: לחנך ל'ערכים' ולא ל'צורות'	חגית קליבנסקי
478	רפואה שיקומית ושיקום ילדים בישראל על ספרו של איתי בחור, 'אלי"ן': בית חולים שיקומי לילדים, לרגל יובל ה-80	צפורה שחורי-רובין
487	סוכני הידע של החינוך המדעי היהודי: ספרי לימוד על ספרה של טל קוגמן, המשכילים במדעים: חינוך יהודי למדעים במרחב דובר גרמנית בעת החדשה	טלי תדמור-שמעוני
491	חצר בית הספר הכפרי: סיפורו של מקום על ספרו של יאיר זלנטרייך, האנשים מכאן: מחנכים וחינוך במושבות הגליל בתקופת היישוב 1882-1939	טלי תדמור-שמעוני
495	מעבר להלכה: השלכות חינוכיות על מסורתיות, חילוניות, ועידן חדש בישראל על ספרם של יעקב ידגר, גדעון כ"ץ ושלום רצבי (עורכים), מעבר להלכה: מסורתיות, חילוניות ותרבות העידן החדש בישראל	יובל דרור
501	ביוגרפיה נשית, רפואית וחינוכית, ומה אפשר ללמוד מתולדות הרפואה וליישם בחינוך על ספרה של צפורה שחורי-רובין, ד"ר טובה ישורון-ברמן, הגברת הראשונה בממלכת קופת חולים	יובל דרור
505		המחברים וכתובותיהם
XI		תקצירים באנגלית

מעבר להלכה: השלכות חינוכיות על מסורתיות חילוניות ועידן חדש בישראל

יובל דרור

על ספרם של יעקב ידגר, גדעון כ"ץ ושלום רצבי (עורכים), מעבר להלכה: מסורתיות, חילוניות ותרבות העידן החדש בישראל, עיונים בתקומת ישראל – סדרת נושא, כרך שביעי, קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2014

כדי להציג לקוראי "דור לדור" את ההיבט ההיסטורי-החינוכי של כרך הנושא רחב היריעה והחשוב הזה נזקקתי למקצת מדברי ההקדמה של העורכים עצמם: "בצירוף המחקרים האלה מתבלט משהו מהותי [...] נזילות מרובת פנים. בהקשר זה בולט במיוחד המתח סביב מושג ה'חילוניות' וביתר שאת סביב הדיכוטומיה 'חילוניות-דתיות'. [...] איננו מבקשים לטעון שיש פשוט לזנוח את המושגים הללו; אדרבה, השמות 'דתיות' ו'חילוניות' מוסיפים להיות כלי מרכזי בבניית זהותם של יהודים ישראלים רבים".¹

לאור הריבוי והמגוון של התופעות המתועדות והנדונות (שלרובן השלכות חינוכיות מובהקות), ובשל ה"נזילות" של הרצפים שאינם דיכוטומיים אך בו בזמן הכרחיים להגדרת זהות יהודית-ישראלית, בחרתי להציג בקצרה את הכלול בשערי הספר. שילבתי חלק זה בסקירה עם הפניה בחלק מהמאמרים לשפע המקורות המרוכזים בהם ונוגעים לתחומים נרחבים יותר, שכן זהו אחד מיתרונותיו הבולטים והשימושיים של כרך הנושא הזה. לאחר מכן אביא "טעימות" – שלוש דוגמאות מייצגות ממאמרים העוסקים בשלושה אישי חינוך ייחודיים, שבהם היבטים היסטוריים-חינוכיים בולטים וגם בני יישום – בהתאמה הנדרשת – לימינו אנו.

בשער התחלות חמישה מאמרים. צפי זכה-אלרן מביאה את תופעת "אסופת האגדות", ובה אדון בהרחבה להלן. רוני באר-מרקס בוחנת את יחסם של ראשי האורתודוקסיה היהודית בליטא במחצית השנייה של המאה התשע עשרה לתחיית השפה העברית באמצעות המקרה של כתב העת "הלבנון". גדעון כ"ץ חוקר את זהותו היהודית-החילונית

---

1 מעבר להלכה, עמ' 1.

הקלושה של גיבור "אלטנוילנד" של הרצל. ניחם רוס מתקרב לימינו ודן במתקפה על "החסידות החדשה" בישיבות הציונות הדתית בישראל בעשורים האחרונים. ועינת רמון שבה לציונות הרוחנית של אחד העם, שניסה, לשיטתו הייחודית, לשלב את החשיבה המשכילית והאורתודוקסית.

השער **חילוניות ופוסט-חילוניות** עוסק בארבעת מאמריו בתאוריה, בסוציולוגיה ובתאולוגיה של תחום זה. יובל גובני ממפה את החילוניות היהודית בדרך של מתווה פילוסופי-חינוכי באמצעות משנותיהם של א"ד גורדון, אחד העם ואחרים. אבנר דינור בוחן באמצעות ההגות של הפילוסוף היהודי-גרמני הנס יונס וחוקרים אחרים, המגדירים חילוניות מהי, את התאולוגיה החילונית הישראלית שיצרו הוגי התחום, לשיטתו, והם ס. יזהר, עמוס עוז, יעקב מלכין, ידידיה יצחקי, יהודה באואר, יאיר צבן, ירמיהו יובל ומנחם ברניקר.² הגר להב קושרת את התאולוגיה הפוסט-חילונית לשיח היהודי-הפמיניסטי בישראל. וחנוך בן-פזי קושר את הגותם של עמנואל לוינס ומרטין בובר, כמפורט בהמשך. חמשת מאמריו השער **אורחות חיים** מציגים את הפן המעשי של חילוניים ו/או דתיים בישראל: אנה פרשיצקי על טקסי חתונה ולוויה לא אורתודוקסיים;³ עודד בר על מאי 1949 בצפת ובמירון, שם נקשרו יחדיו בראשית ימי המדינה יום השנה לשחרור צפת וההילולה במירון; נעמה אזולאי ואפרים תבורי על ההתחדשות היהודית-הציונית בקבוצות המשימה השיתופיות – תנועות הבוגרים של תנועות הנוער ה'כחולות'/החלוציות וקבוצות עצמאיות;⁴ אורית הירש על רווקות חילוניות המשתתפות באירועים של קהילת חב"ד המשיחית בתל אביב בתקווה לקדם הן את ביאת המשיח והן את בוא בן הזוג המיוחל; הדס שדר וליאת ורדי על התפתחות האדריכלית-הפיזית של מתחם הבאבא סאלי בנתיבות והשתמעויותיה הרוחניות.

בשער **מסורתיות ודתיות** "רכה" נבחנים שלושה מקרים ישראליים בתחום זה: "מזרחיות חילונית" ו"מזרחיות מסורתית" (אריה קיזל), תנועת התשובה על הדתיות ה"רכה" וה"קשיחה" שבתוכה (אסף שרעבי);⁵ ו"מסורתיים רוחניים" כתנועה חברתית

2 י' גובני, "חילוניות יהודית: קווים למתווה פילוסופי חינוכי", מעבר להלכה, עמ' 141-159. א' דינור, "תאולוגיה חילונית: לביקורת החילוניות הישראלית דרך הגותו של הנס יונס", שם, עמ' 160-184. גובני ודינור מפרטים מקורות רבים על חילוניות בכלל וחילוניות יהודית בפרט.

3 א' פרשיצקי, "המצאת טקסים יהודיים: טקסי חתונה ולוויה לא אורתודוקסים בישראל", שם, עמ' 242-283. פרשיצקי מפנה למקורות רבים על טקסים וטקסים יהודיים, ומפרטת בנוגע לטקסי חתונה ולוויה אורתודוקסיים ושאינם כאלה.

4 נ' אזולאי וא' תבורי, "שירת החול": שיח יהודי-ציוני בקבוצות המשימה השיתופיות של הצעירים במרחב החילוני בישראל", שם, עמ' 311-346. אזולאי ותבורי מרכזים רשימת מקורות ואתרים, בעיקר על הקבוצות השיתופיות בישראל.

5 א' שרעבי, "דתיות 'רכה' ודתיות 'קשיחה': המקרה של תנועת התשובה בישראל", שם, עמ' 434-460. שרעבי קושר מקורות הדנים בסוגי הדתיות לאלו שעניינם תנועת התשובה, וכן מביא סקירה היסטורית ועכשווית מקיפה על תנועת התשובה בארץ, הכוללת מקורות מגוונים, ראשוניים ומשניים, בעברית ובאנגלית.

חדשה המודגמת באמצעות ניתוח ראינות עם ידוענים, זמרים ושחקנים ואנשי תקשורת, שהמשיכו ברצף המסורתי המשפחתי, שבו למסורתיות לאחר שניתקו ממנה ר/או גילו אותה בגיל מאוחר למדי (אסף ליבוביץ).

תרבות העידן החדש וביטוייה היהודיים-הישראלים מיוצגת אף היא בשער ובו שלושה מאמרים: יהדו(י)ת ישראל(י)ת של מתקשרים, הילרים, שמאנים, נאו-פגאנים ואחרים (מריאנה רוח-מדבר),⁶ הרוחניות החדשה של יוסף שכטר, שתצוין בהמשך (רון מרגולין), וזהותם של אנשי ההתחדשות הרוחנית היהודית בישראל (רחל ורצברגר).

השער החותם, **תמורות בראי האמנות**, מביא שני פנים אמנותיים ליהדות: אמנות ויזואלית הקושרת מגדר, ריטואל ווידאו-ארט (יעל גילעת) וספרותית – קריאה זן-בודהיסטית בטקסטים שכתב יואל הופמן (דרור בורשטיין).

ועתה לשלוש "טעויות" המתאימות במיוחד לתולדות החינוך. משער ה"התחלות" נבחר מייצג מובהק, זאב יעבץ (1847-1924), רב, סופר, היסטוריון ומחנך ציוני-דתי, שנולד ופעל בפולין עד גיל 40, ובראשית דרכו בארץ ישראל שימש רב ומורה בזיכרון יעקב (והידש שם את מסורת טקס הנטיעות של תלמידים בט"ו בשבט).⁷ אחר כך עבר לירושלים עקב חילוקי דעות עם פקידות הברון על החינוך הציוני הראוי לשיטתו, וממנה חזר לאירופה. בירושלים, ששהה בה שבע שנים, פרסם ספרי לימוד וספרי היסטוריה לילדים ולבני נוער וכן מאספים שונים, מלאכות ספרותיות שהתמיד בהן גם בשוכו לגולה. מחברת המאמר, צפי זבה-אלרון, ביססה אותו על פרק מעבודת הדוקטור שלה על "האסופות האגריות" שהוליכו ליצירת ארון ספרים יהודי,⁸ ובחרה להדגים במאמרה את אחד החשובים בספריו של יעבץ שתרם ליצירת "ארון הספרים היהודי", "שיחות מני קדם" (ורשה 1887). באסופה זו התמקדה באגדת חוני המעגל ו-70 שנות השינה שנפלו עליו, שנמשלו לאלפיים שנות הגולה היהודית והשיבה לארץ עם הציונות. המאמר מפרט סוגות ודרכים ספרותיות-חינוכיות שהיו נקוטות בעבר הציוני, מתאימות באיזון ובשילובן לימינו וחלקן אף מתיישם בפועל בהווה בישראל במסגרות שונות של התחדשות יהודית – וכלשוונה של המחברת: "ככל הנראה, יעבץ לא ראה בעצמו מהפכן אלא פרשן הממשיך את מסורת אבותיו ומגלה בספרי הקודש פנים נוספות, אולם הצלחתו לגשר בין ה'דת לחיים' – בין 'פנים' ל'חוץ', בין קודש לחול ובין עבר להווה ולעתיד הלאומי הנרקם בתקופתו – הקנתה לו מעמד של חלוץ בתחומו" (עמ' 15).

6 מ' רוח-מדבר, "מתקשרת, הילרית ושמאן נפגשים אצל הרב: היהדו(י)ת הישראל(י)ת בעידן החדש", שם, עמ' 498-528. רוח-מדבר מציגה בפרוטרוט תופעות אלו של העידן החדש בעולם ובישראל ונסמכת על מגוון מקיף של מקורות ואתרים.

7 מ' בר-לב, "ר' זאב יעבץ כמבשר החינוך הדתי-לאומי בארץ ישראל", בשבילי התחייה (מחקרים בציונות הדתית), ב, עמ' 91-110.

8 צ' זבה-אלרון, "מ'ספר האגדה אל ארון הספרים היהודי: האסופות האגריות ומקומן בעיצובה של היהדות בתרבות העברית", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2009.

חנוך בן-פזי מציג בשער ההגות "חילוניות ופוסט-חילוניות" מחקר חשוב, המשווה היסטורית, עכשווית ועתידית את הגותו של לוינס לזו של בובר, בין היתר מן הזווית של החינוך לזהות יהודית. לדברי בן-פזי, בובר ולוינס, כל אחד בזמנו, קראו להתחדשות יהודית מעבר לדיכטומיה של דתי-חילוני, אך בובר עשה זאת עוד ביושבו במרכז אירופה וטרם עלייתו לארץ ישראל, כשהמרחב הציבורי של היהודים היה אירופי-מערבי ומרחבם היהודי היה פרטי, ואילו לוינס, ארבעים שנה אחר כך, נשא את דברו מצרפת נוכח קיומה של מדינה יהודית, שבה גם המרחב הציבורי יהודי. בן-פזי מדגים את השוואתו בהסתמך על שניים ממאמריו של לוינס בספרו "חירות קשה".⁹ מאמר אחד נקרא "הרהורים על החינוך היהודי",¹⁰ שלוינס כתב כמנהל מוסד להכשרת מורים של רשת אליאנס בצרפת. לוינס סבר שמעמדם הנמוך של לימודי היהדות נובע מכך שהם מכבדים את העבר, את המסורת והמורשת היהודית, ואינם רלוונטיים לחיי ההווה והעתיד של לומדיהם, הנערים והצעירים היהודים. לשיטתו של לוינס, הבעיה נוגעת לישראל ולתפוצות כאחד, והכרחית התחדשות יהודית בישראל ובעולם היהודי בכללו תוך קשרים הדדיים ביניהם. הוא הציע לבנות אליטה אינטלקטואלית יהודית במוסדות הלימוד היהודיים, באוניברסיטאות וב"מרכז בין-לאומי של מומחים במדעי היהדות מארצות שונות, שיהיה בלתי תלוי בעולם האוניברסיטאי, ויקדיש את עצמו לתרגום החכמה היהודית לשפה של העולם המודרני"¹¹ – מה שיזין את בתי הספר היהודיים, את מוסדות החינוך היהודי ואת לימודי היהדות בעולם. "אין להציב כאן שום תנאי של אמונה באלוהים או של קיום מצוות אלא רק של אמון ראשוני בכוחה של המסורת היהודית"¹² – כך מתמצת בן-פזי את רעיונותיו של לוינס, המלמדים על הצורך בהתחדשות יהודית וב"עמיות יהודית" השלובות זו בזו, ועל הלגיטימיות של שבעים פנים ליהדות למיניהן – ומשווה זאת להגותו של בובר. בהמשך מתחיל בן-פזי בקריאות של בובר אל הנוער להתחדשות יהודית, ומשווה אותן לקריאתו של לוינס אל הנוער היהודי במאמר "היהדות וזמננו".¹³ לוינס קרא לנוער היהודי שלא לעסוק ביהדות רק על דרך השלילה ובתגובה לאנטישמיות הסובבת, אלא להתמקד בחיוב – בעיצוב פנימי של הזהות היהודית, וזאת מתוך ראייתו המפוכחת את הצעירים היהודים בצרפת ובעולם היהודי שהולכים ומתרחקים מן היהדות ומקורותיה. לדברי לוינס, שני מסלולי התפתחות הביאו את היהדות לידי קיפאון וחוסר התחדשות: הרבנות היהודית שבנתה תלי תלים של הלכות שמנעו צמיחה של רוח דתית פנימית ואישית, והשכלתנות המדעית של לימודי היהדות שלא נועדו להתחדשות יצירתית אלא לצורכי מחקר בלבד. בן-פזי משווה בסיום "מגמה רוחנית" של התחדשות יהודית הניכרת אצל בובר בכלל ובתפיסתו הדיאלוגית בפרט, ל"מגמה מוסרית" בדברי לוינס, שמטרתה

9 ע' לוינס, חירות קשה: מסות על היהדות, תל אביב 2007.

10 שם, עמ' 345–348.

11 בן-פזי, מעבר להלכה, עמ' 222.

12 שם.

13 שם, עמ' 234–238.

פרשנות מחיה ליהדות דהיום. ניכר במאמרו – ולדעתי טוב שכך – שהוא תומך בסוגיה זו בגישת לוינס. בן-פזי גם מסכם ברוח דומה את מושג ה"נעורים" של לוינס, המתבטא בצורך לקדש ולחדש בו בזמן: "להיות ילד או נער משמעו בקריאה התלמודית, המכוונת אל הפרשנות התלמודית [...]. היות 'נער' משמעו בעיני לוינס הלמידה המכבדת של העבר, תוך כדי קבלת אחריות של החדש [...]. לכאורה 'לקבל' משמעו 'לשמר' אולם תלמידי החכמים הם אלו שלומדים ותוך כדי כך מחדשים. הבונה לדבריו הוא המחדש, זה שממשיך תמיד להיות בבחינת נער, בבחינת צעיר שאיננו נענה לעבר, אלא על ידי זה שהוא לוקח אותו לעבר העתיד. הבנים הם הבונים".¹⁴ תובנות רבות מפרשנותו המחודשת של בן-פזי את לוינס ניתנות ליישום בחינוך היהודי לגווניו בימינו.

מאמרו של רון מרגולין "האם היה שכטר מבשר הרוחניות החדשה בישראל?"¹⁵ נכלל בשער "תרבות העידן החדש" ועוסק באדם ייחודי, ד"ר יוסף שכטר (1901-1994), יליד גליציה, בעל השכלה יהודית, שלמד באוניברסיטת וינה, קיבל שם את תואר הדוקטור ואף הוסמך במקביל לרב ולדיין בישראל ולהוראה. שכטר עלה לארץ ישראל בשנת 1938, לימד בבתי ספר תיכוניים בפתח תקווה ובתל אביב, וכעבור שנתיים הזמינו ד"ר ארתור בירם, מנהל בית הספר הריאלי העברי בחיפה, ללמד פילוסופיה ומקצועות היהדות – ואת אלה הוא עיצב שם ובכל מערכת החינוך היישובית והישראלית באמצעות פרסומים רבים ומגוונים. בשנת 1954 הקים את סמינר גורדון להכשרת מורים מאיחוד סמינר המורים שייסד בירם ליד בית הספר הריאלי ב-1948 וסמינר גורדון של זרם העובדים שבוטל עם חוק החינוך הממלכתי ב-1953. שכטר גם שימש מפקח על הוראת התורה שבעל פה במערכת החינוך הממלכתית, וסביבו התקבץ חוג תלמידים שנקראו "השכטריסטים". אלה הקימו בשנת 1961 את המושב השיתופי יודפת בגוש שגב, והבולטים שבהם הצטרפו לשכטר בהנהגת בית ספר תיכון ניסויי ברוח הגותו, שפעל בשנים 1957-1960.

מרגולין בוחן שלושה מאפיינים במשנתו הרוחנית של שכטר כדי להגיע לתשובה בנוגע לשכטר כמבשר הרוחניות החדשה בישראל – האם ובמה? הוא מסתייע לשם כך גם בהוגים, פילוסופים ואישים רבים אחרים. מאפיין אחד הוא "אינטגרציה וסינתזה בין חלקי התודעה". בשונה מליבוויץ' למשל, סבר שכטר שהדת והמדע, או החיפוש הרליגינזי אחר משמעות והתאוריה המדעית צריכים להשתלב בתודעתו של האדם.¹⁶ המאפיין השני הוא "בין שיפוטיות היררכית לאינטגרטיביות" – כאן מבקר מרגולין את שכטר על העדפתו את דת משה על פני יתר דתות העולם, ומציין שלביקורת זו היו שותפים רבים מתלמידיו של שכטר, שגילו עניין רב יותר בדתות אחרות ובייחודן של תופעות דתיות כיוגה, זן בודהיזם וצופיות (סופיות) באסלאם, ששכטר עצמו הנגיש להם.¹⁷ המאפיין

14 שם, עמ' 239-240.

15 מעבר להלכה, עמ' 529-554.

16 שם, עמ' 536-540.

17 שם, עמ' 540-545.

החשוב ביותר לענייננו כאנשי חינוך ותולדותיו הוא "על התחדשות היהדות" – סעיף שבו מבליט מרגולין את האקלקטיות (הלקטנות) הרב־דיסציפלינרית, הבינ־לאומית והבינ־דתית של שכטר, שכן על אף עליונותה של היהדות הוא הכיר שחסרים בה מרכיבים הקיימים בתורות ובלאומים אחרים. ועוד מבליט מרגולין ממשנתו של שכטר את חשיבות העשייה הפולחנית והסמליות הטקסטית שביומיום, כמועדי ישראל ובטקסי החיים, את יישומותן של חלק מהתורות החסידיות, את משמעותיות לימוד התורה הלקטנית מדי יום, את הנחיצות בשמירת ייחודה הרוחני של השבת ואת ערכם של מעשי החסד והמצוות שבין אדם לחברו.¹⁸ מרגולין עונה בחיוב על שאלתו האם שכטר הוא מבשר הרוחניות החדשה בישראל, וזאת בשל "הזרעים שזרע באמצעות ספריו וגם תלמידים הקרובים [ש]תרמו תרומה ניכרת לתופעת הרוחניות החדשה בדור האחרון [...] [וכן] ראשוניות מחשבתו של שכטר בכל הנוגע להתעוררות הרוחנית החדשה בישראל ואף בעולם היהודי כולו. גם לקורא הביקורתי יהיה קשה להתעלם מראית העתיד, ובייחוד מן הרעיונות השונים התואמים מהלכים שמתרחשים בדור הנוכחי במידות שונות של קרבה לרעיונותיו ולהצעותיו של שכטר."¹⁹ מרגולין מסכם בהנמקת טיעונו אלה על ידי פירוט ההשפעה של משנתו של שכטר על התעוררות הרוחנית בישראל של היום, וזאת בשלושה היבטים: החיוב שבאקלקטיות והסלקטיביות האישית בחיפוש דרכים רוחניות המתאימות לפרט; התחדשות רליגיוזית משולבת: קהילתית־קבוצתית בנוסח יודפת, והקיבוצים הרדוף ונאות סמדר כרוגמה – ולא כעדת חסידים שוטה, כגון של חוזרים בתשובה – יחד עם הוראה המקשרת את הטקסטים היהודיים לעולמם האישי של התלמידים; העדפת רוחניות דתית, שנועדה להעמקת המשמעות האישית של חיי הפרט כדי שיתגבר על הניכור והבדידות שבחיי בעולם, על פני הטכניקות הרוחניות התועלתניות בלבד. המאפיינים וההיבטים ההיסטוריים־החינוכיים שנותן מרגולין לרווונטיים לחינוך היהודי שבו התמקד בפרט ולמסגרות ההתחדשות היהודית בכלל.

לסיכום: המאמרים בכרך זה אינם דיכוטומיים בין דתיות לחילוניות, ויש בהם מן ה"כזה ראה וחדש", הזמנה להמשכיות פרשנית, חינוכית ואחרת. אפשר ללמוד מכרך זה גם מגוון של מתודות מחקריות, היסטוריות ואיכותניות ברובן, וחלקן מעורבות היטב כ־*mixed research*. המאמרים "מתכתבים" ביניהם גם מעבר לשערי הספר, ויש בכך אתגור של הקורא; עם זאת, מפתח נושאים, אישים ומקומות חסר והיה יכול להוסיף לקריאות. חיסרון קל זה מחייב העמקה בכל מאמר בנפרד, ואינו גורע מערכו ומחשיבותו של כרך נושא עשיר, ממפה עבר והווה ורב מקורות זה, שרק מקצת מפניו ההיסטוריים־החינוכיים ומאתגריו העתידיים הוצגו לעיל.

18 שם, עמ' 545–548.

19 שם, עמ' 549.